

О. Г. Корвін-Піотровський,
С. О. Гусєв

**БАГАТОШАРОВЕ ТРИПІЛЬСЬКЕ
ПОСЕЛЕННЯ БЕРЕЗОВА, ур. БЕРЕГ**

Публікація висвітлює перші результати археологічних досліджень багатошарової трипільської пам'ятки Березова, ур. Берг в Середньому Подністрів'ї.

Багатошарова трипільська пам'ятка, що знаходиться за 2 км від сучасного села Наддністрянське (колишнє с. Березова) Муровано-Куриловецького р-ну Вінницької обл., неодноразово обстежувалася археологічними експедиціями 1960—1980-х років і зафіксована у звітах як пункт Березова, ур. Берг (Березівські хутори). У матеріалах Середньодністровської експедиції 1969 р. зазначено, що кераміка, схожа на ранньотрипільську, тут траплялася на висоті до 20 м над тогочасним урізом ріки¹. Неподалік від ур. Берг дослідники знаходили фрагменти поліхромного трипільського посуду.

В 1995 р. археологічною експедицією «Дністер-3» Інституту археології НАН України та Вінницького педагогічного інституту знову обстежено цю ділянку. Поселення займало довгастий мисоподібний пагорб другої тераси лівого берега Дністровського водосховища. З правого боку мис омивається водами Дністра, лівий схил переходить у пологий яр з пересихаючим у спеку струмком. За останні 2—3 роки водна ерозія суттєво пошкодила лівий берег, що дало змогу точно визначити рештки трьох хронологічних етапів трипільської культури.

Березова, ур. Берг III. Найдавніший культурний шар пов'язаний з поселенням, що, певно, розташовувалося найближче до первісного русла Дністра, а нині його значна частина затоплена. На узбережжі зібрано 163 екз. кераміки, прикрашеної заглибленим орнаментом. За технологічними ознаками посуд поділяється на три групи. Перша група (19 % загальної кількості) представлена кухонною керамікою, що виготовлялася з погано вимішаної глини, до якої додавався крупний шамот, пісок, кварц, вапняк. Після різноякісного випалу переважав коричневий або сірий колір. Серед форм трапляються широкогорлі горщики (рис. 1, 2), зрідка — фрагменти великих та середнього розміру мисок і «зерновиків» з масивними ручками. Понад усе в кухонному посуді наявні вироби без орнаменту. Інколи вінця та плічка прикрашалися довгастими наліпами, заціпами, рядами боріздок, часом заповнених червоною фарбою. Під вінцями великих горщиків робилися й отвори, можливо для ремонту посудини.

Друга частина зібраної кераміки належала до групи столового посуду (80 %). Столова кераміка поселення виготовлялася з відмудленої глини, до якої додано шамот, пісок, каолін. Добрий випал забарвлював черепок у жовтогарячий, світложовтий та рожевий колір. У столовій групі переважають широкогорлі випуклобокі горщики, прикрашені заглибленими боріздками, канелюрами та дрібним штампом (рис. 1, 1, 6); грушоподібні посудини із заглибленими закрутами та ямками (рис. 1, 4, 9); амфороподібні посудини з невеликими наліпами-ручками; шоломоподібні покритишки; сферичні миски з боріздковим, ямковим та штамповим орнаментом (рис. 1, 7). Необхідно підкреслити, що майже половина столової кераміки промальовувалася червоною та білою фарбами між заглибленнями, а також

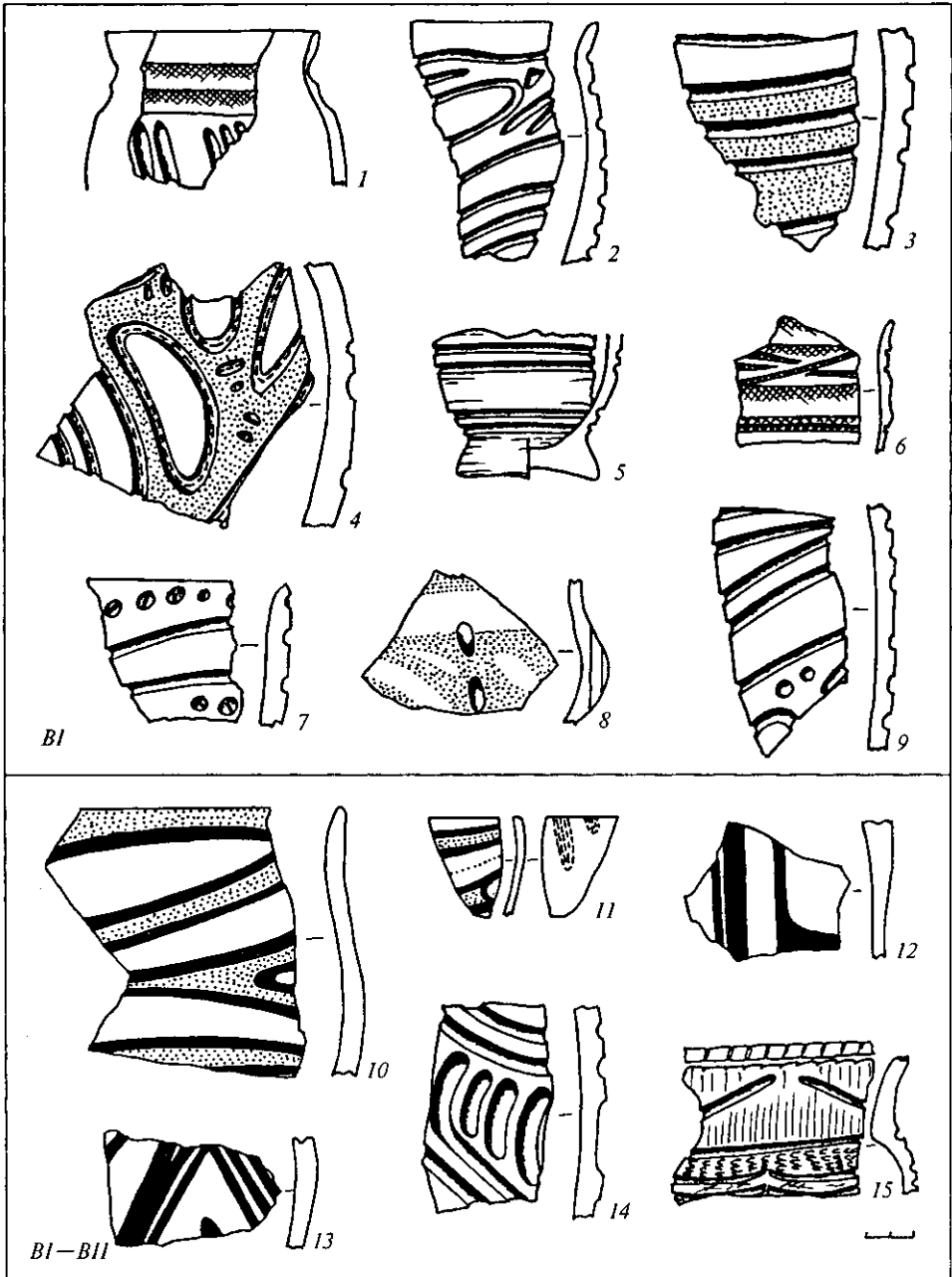

Рис. 1. Кераміка трипільського поселення етапів VI Березова, ур. Берг III і VI—VII Березова, ур. Берг II

інкрустувалася білою пастою (рис. 1, 3, 4). Знайдено два фрагменти, що належали випуклобкій амфорі, поверхня якої мала ледь помітні канелюри та була розписана після випалу темно-коричневою фарбою (рис. 1, 8).

Третю нечисленну (1 %) керамічну групу складають «парадні» посудини. Вони виготовлялися особливо якісно, до просіяної глини домішувались пісок і шамот. Міцні черепки мали жовтогарячий або рожевий колір. Серед форм трапляються кубки з розширеною горловиною, довгасті вази на приземкуватих піддонах (рис. 1, 5), «біноклі». Майже уся їх поверхня прикрашалася заглибленими боріздками та округлими вдавленнями, а також канелюрами. Біноклеподібні посудини додатково промальовувалися червоною вохрою та інкрустувалися білою пастою.

Описаний керамічний матеріал дозволяє віднести трипільське поселення Березова,

ур. Берез II до початку етапу VI (Кукутень А₁). Аналогічні трипільські поселення без розписного посуду (Глибівка, Рудківці, Нижній Олчедаїв та ін.) у Подністров'ї продовжили лінію розвитку місцевого ранньотрипільського населення², яке залишило по собі пам'ятки типу Луки Врублевецької³, Берново-Луки⁴, Ленківців⁵. Це виразно спостерігається у наслідуванні основних прийомів гончарного виробництва, у способах та стилях заглибленого декорування посуду, у використанні в орнаменті червоної та білої фарби після випалу.

Березова, ур. Берез II. Другий хронологічний шар залишено носіями трипільської культури етапу VI—VII. Колекція підйомного матеріалу нараховує 113 виразних фрагментів кераміки, з яких 100 одиниць належали столовому, а 13 — кухонному посуду. Столова кераміка виготовлялася з добре відмудленої глини з додатками піску, шамоту, жорстви. Випал добрий, колір жовтогарячий чи жовтий. Близько 25 % столового посуду розписувалося, 50 — прикрашалось заглибленим орнаментом, 8 % — канелюрами. На решті столових фрагментів декор не зберігся.

Розписний орнамент виконаний червоною і чорною фарбами поверх підсвітленого ангобу випуклобоких кубків (рис. 1, 10), сферичних мисок (рис. 1, 11), біконічних амфор та лише чорною фарбою по жовтогарячому ангобу амфор (рис. 1, 12, 13). Товстостінні грушоподібні посудини зі «зрізаними» вінцями оздоблювалися S-подібними заглибленнями, зигзагами, овальними та краплеподібними вдавленнями (рис. 1, 14). У схожому стилі прикрашалися великі миски, покритишки з грибоподібним верхом і двома сплющеними ручками. Поверхня невеликих випуклобоких кубків суцільно канелювалася. Один фрагмент столової кераміки із заглибленим орнаментом інкрустований білою пастою.

Невелике число фрагментів кухонних широкогорлих горщиків мало коричневий або світло-коричневий колір. Горщики виліплювалися з глини, змішаної з жорствою, піском, шамотом, перепаленою черепашкою. Вінця та плічка густо вкривалися гребінцевим штампом, гірляндами подвійних дуг та насічками по верхньому зрізу вінець (рис. 1, 15).

Обмаль показової розписної кераміки ускладнює точне визначення хронологічної позиції шару етапу VI—VII. Втім наявність розписного орнаменту стилю δ³ (за Г. Шмідтом), нанесеного по невідсвітленому ангобу червоним кольором з чорною обводкою, та стилю ε (чорна фарба по звичайному ангобу) вказує на досить пізні фази перехідного етапу VI—VII середнього Трипілья. Поєднання розписного орнаменту названих стилів із заглибленим та канелюваним декором у поселенні аналогічне керамічним колекціям пам'яток солонченської групи (Солончени II⁶, Перлікани⁷, Александрени⁸). Якщо наші попередні висновки з цього приводу вірні, то поселення Березова, ур. Берез II є одним з найвіддаленіших від основного ареалу солонченської групи етапу VI—VII Трипілья (Кукутень А—В₁).

Березова, ур. Берез I. Трипільське поселення етапу VII (Кукутень А—В₂) займало найвищу частину мису в ур. Берез I, певно, лише своїми околицями перекривало території двох більш ранніх селищ. Правдоподібно, що культурний шар етапу VII найменше постраждав від водної ерозії водосховища Новодинстрівської ГАЕС.

Керамічна колекція налічує 241 екз., з яких 230 припадає на столову кераміку і лише 11 фрагментів репрезентують кухонну керамічну групу. Столовий посуд стабільно виготовлявся з добре відмудленої глини з домішками піску і шамоту. Його випал якісний, черепок «дзвінкий». У формах помітна перевага сфероконічних та сферичних мисок (рис. 2, 1, 2), кратерів, бомбоподібних кубків, амфор з лійчастими вінцями (рис. 2, 4, 10), великих грушоподібних посудин з високими циліндричними вінцями (рис. 2, 7), шоломоподібних покритишок (рис. 2, 12). Знайдено фрагменти й мініатюрних посудин. Усі перелічені форми прикрашалися чорнофарбовим орнаментом поверх ангобу жовтогарячого кольору. Миски як ззовні, так і зсередини розписувалися рядами дуг, що заходять одна за одну («комети») (рис. 2, 1), системою зімкнутих овалів («8») (рис. 2, 2), S-подібними зигзагами. S-Подібна петля прикрашала й випуклобок біконічні амфори (рис. 2, 4, 11), зовнішній бік вінця кратерів, тулуби грушоподібних посудин. Лицьовий орнаментальний мотив у горизонтальному та у дещо незвичному вертикальному виконанні спостерігається на стінках бомбоподібних кубків (рис. 2, 3), невеликих амфор (рис. 2, 8, 10), покритишках, на внутрішній поверхні вінця кратерів. Елементи тангентних схем прикрашали покритишки, великі амфори (рис. 2, 9).

Наголосимо, що розписний орнамент виконано лише чорною фарбою по жовтогарячому ангобу. Слідів червоної та білої фарби не спостерігалось. Два

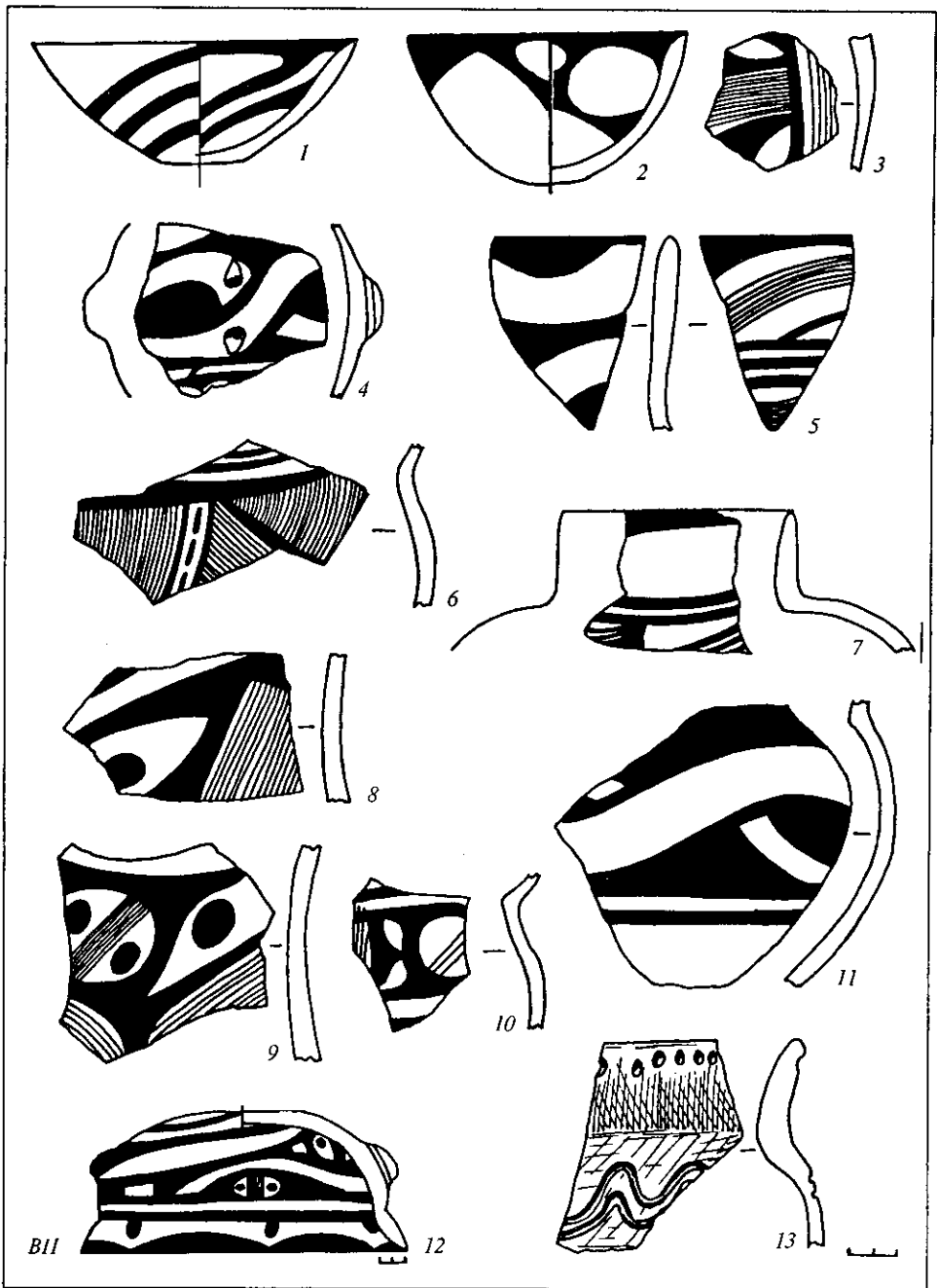

Рис. 2. Кераміка трипільського поселення етапу VII Березова, ур. Берез I

фрагменти столової посудини невизначеної морфології зберегли заглиблені орнаментальні лінії.

Нечисленна група сіро-коричневого кухонного посуду визначається широкогорлими горщиками. Вони виготовлялися з погано просіяної глини з домішками дрібного каміння, потовченої річкової гальки, перепаленої черепашки, піску, каоліну, слюди-стих та рослинних компонентів. Вінця і плічка оздоблювалися заглибленнями (гребінцевий штамп, подвійна хвиляста смуга, вертикальні розчоси, овальні та круглі ямки, гірлянди дуг) (рис. 2, 13) й зооморфними наліпами з пальцевими вдавненнями під ними.

Середньотрипільське поселення Березова, ур. Берез I правомірно синхронізувати з подністровськими пам'ятками типу Незвисько (в. г.)⁹, Коновка (Пущита)¹⁰

тощо. Широке коло аналогій знаходимо й за межами Середнього Подністров'я (Бринзени VIII¹¹ у Попрутті, Ворошилівка, Сосни та Селище¹² на Південному Бузі). Мешканці поселення Березова, ур. Берг I, ймовірно, оселилися тут через певний період після припинення життя на поселенні Березова, ур. Берг II, коли тривало просування трипільсько-кукутенських племен з розписною керамікою стилю δ⁴ та є у східному напрямку, а також вгору по Дністру.

Встановити точніші відносно-хронологічні фази проживання трипільсько-го населення в ур. Берг впродовж усього середнього Трипілля і збагнути пов'язані з ними історичні процеси стане можливим після спеціальних стаціонарних розкопок, здобувши необхідні дані стратиграфічного залягання культурних шарів. Під час попереднього обстеження зрізів берегової лінії виявлено виходи 10 площадок та 2 заглиблених жител, які у двох випадках перекривалися пізнішими трипільськими горизонтами.

Достовірній хронологізації усіх трьох шарів сприятиме комплексна характеристика не тільки стратиграфії житлових горизонтів та керамічних колекцій, а й вивчення інших категорій археологічних знахідок, що одинично зафіксовані в ході досліджень 1995 р.: антропоморфні статуетки, 46 крем'яних інструментів. Поки що через змішаність матеріалу неможливо встановити їх відносно-хронологічну приналежність, тому у цій, попередній, публікації ми утримуємося від характеристики креми та пластики.

У першому науковому наближенні до матеріалів трипільської культури з поселення Березова, ур. Берг очевидна неабияка їх цінність для уточнення відносної хронології Трипілля не тільки в середньодністровському регіоні, а й в усьому ареалі культури. На території України багатощарових трипільських поселень досліджено небагато (Поливанів Яр, Солончени, Незвисько, Печера та деякі інші). Ще менше пам'яток мають вузькі хронологічні розриви між культурними горизонтами. Поселення Березова, ур. Берг демонструє напрочуд послідовний розвиток трипільської культури середнього періоду, охопивши основні етапи VI, VI—II та VII. Ретельне вивчення особливостей кожного з трьох шарів дозволить простежити важливі еволюційні віхи в історії давнього трипільського населення.

¹ Збенович В. Г. Нові трипільські пам'ятки Середнього Подністров'я // Матеріали 12 конф. ІА АН УРСР. — К., 1972. — С. 104—105; його ж: Ранній етап трипольской культуры на территории Украины. — К., 1989. — С. 10, 202.

² Колесніков О. Г. Нові поселення середнього Трипілля в Подністров'ї // Археологія. — 1984. — Вип. 49. — С. 50—51.

³ Бибииков С. Н. Раннетрипольское поселение Лука-Врублевская на Днестре // МИА. — 1953. — № 38. — С. 5—408.

⁴ Пассек Т. С. Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднепровья // МИА. — 1961. — № 84. — С. 5—203.

⁵ Черныш К. К. Раннетрипольское поселение Ленківці на Середньому Дністрі. — К., 1959. — 107 с.

⁶ Мовша Т. Г. Многослойное трипольское поселение Солончены II // КСИА АН СССР. — 1965. — Вып. 105. — С. 91—100.

⁷ Кравченко А. А. Археологічні пам'ятки в долинах річок Тростянець і Ягорлик // МАСП. — 1960. — Вип. III. — С. 167—174.

⁸ Виноградова Н. М. Памятники переходного этапа Триполья VI—VII в Поднепровье // СА. — 1972. — № 1. — С. 48—53.

⁹ Черныш Е. К. К истории населения энеолитического времени в Среднем Поднепровье // МИА. — 1962. — № 102. — С. 5—85.

¹⁰ Шмаглій М. М., Рижов С. М., Дудкін В. П. Трипільське поселення Коновка в Середньому Подністров'ї // Археологія. — 1985. — Вип. 52. — С. 42—52.

¹¹ Маркевич В. И. Далекое — близкое (фотоальбом). — Кишинев, 1985. — С. 78.

¹² Гусев С. О. Пам'ятки розвинутого Трипілля Середнього Побужжя // Археологія. — 1993. — № 3. — С. 114—127.

МНОГОСЛОЙНОЕ ТРИПОЛЬСКОЕ ПОСЕЛЕНИЕ БЕРЕZOVA, ур. БЕРЕГ

Многослойное трипольское поселение Березова, ур. Берг в с. Надднестрянское Муровано-Курюловецкого р-на Винницкой обл. специально исследовалось археологической экспедицией «Днестр-3» в 1995 г. Оно занимает мысообразное возвышение левого берега водохранилища Новоднестровской ГАЭС и в настоящее время существенно размыто. На памятнике зафиксированы остатки трех слоев среднетрипольского времени: Березова, ур. Берг III, датируемый дорасписным этапом ВІ (Кукутень А₁), Березова, ур. Берг II, относящийся к этапу ВІ—ВІІ (Кукутень А—В₁), и Березова, ур. Берг I, соответствующий этапу ВІІ (Кукутень А—В₂). Таким образом, материал многослойного поселения Березова, ур. Берг дает уникальную возможность проследить развитие трипольской культуры на среднем этапе, а в комплексе с предстоящими стратиграфическими исследованиями обеспечит существенное уточнение относительной хронологии времени от этапа ВІ до этапа ВІІ не только в среднестровском регионе, но и во всем трипольско-кукутенском ареале.

O. G. Korvin-Piotrovs'kyi, S. O. Gusev

THE MANY-LAYERED TRYPILYA SETTLEMENT
OF BEREZOVA, THE TRACT OF BEREG

The many-layered Trypillya settlement of Berezova, the tract of Bereg near the Naddnistryans'ke village, Murovano-Kurylivtsi district, Vinnytsya region was specially studied by the archaeological expedition "Dnister-3" in 1995. It occupies a cape-like elevation of the left bank of the water reservoir of the Novodnistrovs'ka HAPP and is significantly washed out at present. On the monument, one fixed the remnants of three layers of the middle Trypillya culture: the tract of Bereg III dated as the stage BI by decorated articles (Kukuten A₁); Berezova, the tract of Bereg II dated as the stage BI-BII (Kukuten A-B₁); and Berezova, the tract of Bereg I dated as the stage BII (Kukuten A-B₂). Thus, the material of the many-layered settlement of Berezova, the tract of Bereg presents a unique possibility to trace the development of the Trypillya culture at the middle stage and will ensure, along with the forthcoming stratigraphic studies, the essential improvement of the relative chronology from the stage BI till BII not only in the middle-Dniester region but on the entire Trypillya-Kukuten area.

Одержано 23.10.97

В. В. Колода

ЖИТЛА РАНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ У ВЕРХНЬОМУ САЛТОВІ

Розглянуто житлові споруди середньовічного поселення у Верхньому Салтові. Зроблено висновки щодо складу верхньосалтівського населення у ті часи.

Житловий комплекс є конкретним відображенням реалій тих чи інших історичних спільностей. У ньому втілюються укорінені традиції домобудування, що пов'язані з дією кліматичних, економічних та екологічних факторів, а також різнокультурних інновацій. Все це впливає на форму і техніку створення будівлі, планування та влаштування інтер'єру житлового приміщення. У зв'язку з цим дослідження житла салтівської археологічної культури може бути визнано як один із перспективних напрямів у вирішенні складної проблеми етнічної належності населення лісостепових територій Хозарського каганату*.

* Головним критерієм визначення житла серед різноманітних будівель салтівської культури є наявність опалювального пристрою.